

УДК 378.016:808.5(477)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ «СЦЕНІЧНА МОВА» В ТВОРЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Коленко А.В.

Київський національний університет театру, кіно і телебачення
імені І.К. Карпенка-Карого

У статті досліджуються питання становлення методики викладання сценічної мови у ВНЗ України мистецького спрямування, розглянуто проблеми та накреслено шляхи підвищення мовленнєвої компетентності майбутніх акторів театру, кіно, телебачення. Обґрунтовується доцільність створення ефективної моделі системної міжпредметної взаємодії і взаємопроникнення суміжних дисциплін у процесі розвитку мистецтва мовлення.

Ключові слова: сценічна мова, сценічна діяльність, культура мови, ключові компетентності актора, комунікативні якості актора, інтеграція навчального процесу.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного українського суспільства в напрямку інтеграції до Європейського культурного простору однозначно потребує талановитих та конкурентоспроможних майстрів художнього слова, акторів театру і кіно з високим рівнем фахової освіти. Вони володіють багатством словесних засобів емоційного та культурно-освітнього впливу на аудиторію і тому, безперечно, несуть етичну відповідальність за рівень технічно-мовленнєвої компетентності, що лунає зі сцени, з екранів кінотеатрів, телевізійного та радіопростору.

Державний стандарт вищої освіти України (Галузь знань 02 Культура і мистецтво, Спеціальність 026 Сценічне мистецтво) подає перелік компетентностей, якими має володіти фахівець сценічного мистецтва. Серед них – здатність до оперування специфічною системою виражальних засобів (пластично-зображальними, звуковими, акторсько-виконавськими та ін.); здатність до вибору відповідних творчому задуму засобів мистецького (сценічного) висловлювання [5, с. 4].

Попри широкі можливості сучасних інноваційних технічних, медіа та візуальних засобів у театрі і кіно та їх незаперечний потенціал у репрезентації персонажа, слово залишається чи не найважливішим виявом на сцені акторської майстерності і життєвої правди, яку потребує суспільство, що сьогодні вимогливіше ставиться до театрального продукту. Змінюються покоління акторів, педагогів, але незмінним залишається вплив слова на глядача (слухача). У цьому контексті важко не погодитися із думкою славетного українського письменника Максима Рильського – «нове життя нового прагне слова», особливо на сцені і зі сцени.

Ще В. Ф. Гумбольдт стверджував, що слово не є відбитком предмета як такого, а його почуттєвого образу, створеного ним у нашій душі в мовотворчому процесі. Донести це слово-образ до глядача, слухача – завдання актора. А навчити це зробити – завдання педагога.

Вирішення означеної проблеми потребує розроблення нових методик та запровадження інноваційних технологій у процес формування умінь та навичок сценічної мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвої компетентності постійно є у центрі сучасного освітнього дискурсу, оскільки торкається всіх сфер діяльності людини: суспільної,

політичної, культурної. Теоретико-методологічний аспект дослідження базується на положеннях філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремін, Г. Філіпчук та ін.), в основі яких лежать принципи гуманної педагогіки та особистісно зорієнтованого навчання.

Питання мовленнєвої компетентності особистості, в тому числі й актора, було і залишається в центрі уваги багатьох учених: мовознавців (Л. Мацько, Г. Сагач, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Плиско, М. Пентиліук), психологів (Л. Виготський, О. Леонт'єв), фізіологів та психофізіологів (М. Бернштейн, І. Павлов), педагогів (К. Ушинський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, Н. Волкова, А. Капська). До вивчення феномену акторської мовної та мовленнєвої майстерності зверталися зокрема В. Кан-Калік, О. Леонт'єв (культура і акторська майстерність спілкування); А. Капська, Р. Короткова (оволодіння культурою мовлення); В. Абрамян, П. Галахова, Г. Переушенко (театральна педагогіка).

Методологічною основою формування навичок сценічної мови та методики викладання навчальної дисципліни «Сценічна мова» є результати досліджень К.С. Станіславського та В.І. Немировича-Данченка основних законів словесної дії. «Вміти просто і красиво говорити – ціла наука, у якій повинні бути свої закони» [6, с. 483].

Серед дослідників методики формування загальної культури мовлення та навичок сценічної мови в середовищі мистецьких колективів, зокрема у процесі підготовки майбутніх акторів, багато театральних педагогів, акторів, режисерів, зокрема: Н. Жинкін, В. Єрмолаєва, В. Морозов, М. Кнебель, З. Савкова, В. Фролова, В. Яхонтов, М. Карасьов, А. Гладішева.

Проблема виразного слова як головного носія думки на сцені завжди стояла дуже гостро в історії світового і вітчизняного театру. Корифеї українського театру – М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський – вважали, що культура сценічного слова повинна бути збережена як класична традиція. Вони вчилися у народу краси мови, правди слова. Через слово шукали і відтворювали життя людського духу великі діячі вітчизняного і світового театру: І. Карпенко-Карий, Лесь Курбас, Є. Вахтангов, М. Чехов, М. Шепкін, Д. Журавльов, І. Ільїнський, Я. Смоленський, Є. Гротовський, В. Мейерхольд, Л. Страсбург, Е. Хелпуд та ін.

Упродовж останніх десятиліть українськими та зарубіжними науковцями присвячено чимало науково-педагогічних та методичних досліджень і розвідок, у яких мова йде про характер і стиль сценічного мовлення, розглядається комплекс основних вимог до техніки сценічного мовлення. Серед них праці А. Гладішевої, О. Наконечної, Т. Нечасенко, Н. Стадніченко, О. Прянішнікова, Р. Черкашина, Н. Гридан, К. Чорної, С. Мейзнер, І. Чаббак, Л. Мосса, Е. Мейндла, Д. Раскіна, Е. Моріса, Г. Файна та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми полягає у відсутності комплексного аналізу науково-методичних матеріалів з методики викладання предмету «Сценічна мова» в творчих навчальних закладах України та світу і створення на цій основі інтегрованої синтетичної програми з методики викладання сценічної мови.

Сьогодні методика формування сценічної мови спирається, в основному, власне на технічну сторону – знання фонетики, правил орфоєпії, техніка постановки голосу, система вправ для формування правильної вимови тощо.

Недостатньо дослідженими залишаються шляхи та засоби формування умінь і навичок власне словесної дії, без якої слово перестає впливати на глядача/слухача і втрачає своє надзавдання.

З урахуванням вищезазначеного актуалізується проблема підвищення якості професійної підготовки акторів.

Мета статті полягає в узагальненні сучасних педагогічних методик викладання предмету «Сценічна мова» для акторів театру і кіно різними театральними школами України та світу, що допоможе сформувати ефективний синтезований метод викладання предмету та підняти рівень сценічно-мовленнєвої компетентності майбутніх акторів.

Виклад основного матеріалу. Вже понад 100 років виховання акторів пов'язано з ім'ям К. С. Станіславського. Розробленою ним системою підготовки акторів широко користуються в театральних вузах і студіях у нашій країні та за кордоном. Його система – це не тільки наука про акторську творчість, але й наука про те, як розвиватися і збагачуватися будь-якій особистості, в тому числі і через удосконалення мистецтва володіння словом, мовою, «которая одна может дать то, что мне нужно, и выразить то, что живет внутри» [6, с. 453]. Він вперше ставить питання про свідоме оволодінні підсвідомістю. Створена К. Станіславським система – це не звід правил з техніки акторської майстерності, вона має й іншу сторону – вчення про надзавдання, про великі думки та ідеї, співзвучні сучасності, які завжди повинні лежати в основі акторської задуми і проявлятися не лише у рухах, пластиці, міміці, а, насамперед, у змістовому та емоційно-експресивному наповненні слова. Адже сценічна мова – є найважливішим засобом театального втілення драматургічного твору.

Вона є одним з основних професійних засобів виразності актора, бо дає йому можливість донести до глядача ідеї, думки і почуття, закладені в тексті. Володіючи майстерністю сценічної мови, актор розкриває внутрішній світ, соціальні, психологічні, національні, побутові риси характеру персонажа.

Сценічна мова, як невід'ємна частина акторської майстерності, розвивалася поступово, ставала все більш досконалою. Ще давньогрецькі оратори зауважили, що особливий інтерес у публіки незмінно викликає мова в русі. Вже тоді було зрозуміло, що важливий не тільки зміст слів у тексті, але також інтонація і спосіб прочитання та подання тексту глядачеві (слухачеві).

Найістотніша ознака поняття культура сценічної мови – «це бездоганна орфоєпія, дотримання норм літературної вимови. Дотримання орфоєпічних норм на сцені театру закономерно пов'язується з широким загальним процесом розвитку сценічного мистецтва, з підвищенням його виховного та естетико-художнього впливу» [2, с. 1]. На жаль, сьогодні можемо спостерігати порушення усталених літературних орфоєпічних норм, недбале ставлення артистів та режисерів до сценічної мови, «не всі наші театри дотримуються єдиних художньо-мовних принципів, які визначають загальний рівень і критерії високої культури сценічної мови [2, с. 1]. Але навіть засвоєння елементарних норм літературної мови (орфоєпії і граматики) ще не забезпечує майстерності і досконалості володіння словом.

Актуальною залишається думка Леся Курбаса про значення слова, яке має бути сказане так, щоб воно мало акцент доцільності. Патякання зробилося культурою мови в час відмирання старої культури. Це не виражає стилю мови. Театр має навчитися говорити [3].

Культура орфоєпії сценічної мови «є системою загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови. Через сценічну мовну практику відбувається розвиток мови, її рух. Тому, щоб простежити процес мовного руху, розвитку, студентам слід оволодіти традиціями сценічного слова, що були закладені діячами українського професійного театру і до нашого часу є еталоном української професійної сценічної мови [4, с. 95].

Останнім часом знизився загальний мовленнєвий рівень вступаючих на акторські курси. Частина студентів має вади мовлення, які не підлягають виправленню в процесі роботи над сценічною мовою, а виховати навички словесної дії можливо тільки при умові, якщо актор зуміє опанувати своїм мовним апаратом (позбутися мовних дефектів). І це теж необхідно враховувати при виборі методики формування навичок сценічної мови актора. На нашу думку, до роботи над постановкою та удосконаленням навичок сценічного мовлення мають залучатися спеціалісти-логопеди, дефектологи, що можуть допомогти усунути мовленнєві вади.

Сучасна театральна педагогіка пропонує різні методики виховання сценічної мови, але всі вони мають спільну методичну першооснову для вдосконалення мовленнєвої підготовки – систему К. Станіславського як наукове обґрунтування виховання актора.

Відкриті К. Станіславським закони сценічного мовлення лежать в основі сучасних вітчизняних та зарубіжних методик формування професійної майстерності актора, допомагають йому знаходити правильне рішення у роботі над роллю та стимулюють його до самостійної творчості. Ці положення лежать в основі методичних розро-

бок з формування сценічної мови А. Гладишевої, Н. Грицан, В. Євдокимової, О. Наконечної, Т. Нечаєнко, Ю. Раденко, Н. Стадніченко та інших вітчизняних методистів у галузі культури і мистецтва. Методика формування навичок сценічного мовлення за К. Станіславським, яка практикується у мистецьких навчальних закладах України, передбачає використання різних методів, прийомів і вправ для роботи над постановкою дихання, голосу, дикції, в тому числі і дихальної гімнастики за методом К. Бутейка, Стрельнікової та ін. Але живе слово – це не тільки інтонація, жест, манера сценічної поведінки, а й контекстова доцільність думок, які воно уособлює.

Характер і стиль сценічного мовлення змінювалися і розвивалися упродовж усієї історії театру, виходячи з конкретних умов, акторських шкіл і творчих напрямів, а знаменита «система» К. Станіславського і сьогодні визнається у всьому світі. Вона лежить в основі формування багатьох світових театральних методик.

Сенфорд Майзнер – один із найвідоміших американських викладачів акторської майстерності, методика якого являє собою видозмінену систему Станіславського. Сценічній мові у ній відведено належне місце – кожен день студенти займаються «говорінням» [1].

Альтернативною системою Станіславського є техніка акторської майстерності Александра (Alexander Technique), послідовники якої (Ларрі Мосс, Говард Файн) пропагують роботу голосом і тілом, особливе місце відводячи навичкам сценічної мови [1].

Має свою специфіку щодо виховання сценічної мови і методика навчання акторів Шерон Чаттен, яка вимагає усвідомлювати кожен нюанс тексту, зрозуміти кожен відтінок змісту, очистити свої тіло і мову від усього зайвого [1].

Відома у всьому світі своїм практичним підходом до процесу навчання американська Yale School of Drama. Більшість часу студенти проводять у майстер-класах з викладачами. Опанування сценічною мовою відбувається паралельно з роботою над акторською майстерністю [8].

Особливістю Royal Academy of Dramatic Art (RADA) (Великобританія) є те, що навчання будується з урахуванням індивідуального підходу до студентів, на поєднанні сучасних тенденцій та театральної традиції, в тому числі і при роботі над сценічною мовою [8].

В умовах реально діючого театру проходить навчання студентів акторської майстерності і сценічної мови в American Conservatory Theater (США) [8].

Акторська майстерність театру Кабукі (Японія) також має власну специфіку: актори, окрім володіння танцем, пантомімою, повинні оволодіти особливим стилем сценічного руху, сценічної мови (монологи і діалоги).

З аналізу опрацьованого матеріалу можна з впевненістю стверджувати, що у всіх мистецьких навчальних закладах «Сценічна мова» є профільною дисципліною у системі професійної підготовки актора. В аспекті вивчення предмету «Сценічна мова» всі творчі навчальні заклади України зберігають загальну структуру підготовки актора театру і кіно, що була сформована ще у середині ХХ століття, у якій сьогодні, на

жаль, простежується скорочення індивідуальних практичних та лекційно-практичних занять, що безумовно позначається і на рівні технічно-мовленнєвої компетентності сучасних акторів театру і кіно. Сучасна театральна школа України спонукає студента до самостійної технічно-мовленнєвої роботи (у середньому 50% + 50%). Як результат, маємо невисоку навчальну ефективність, посередній рівень техніки мовлення, що має й об'єктивні причини. Одна з найголовніших причин – це особлива, тонка будова нервової системи людей, що виявили бажання стати акторами. Більшість студентів звикли до авторитарного підходу в освіті ще з дитячого садочка, потім в школі і не вміють працювати самостійно. Вони сприймають свої мовленнєві вади як індивідуальні мовні особливості (індивідуальний стиль).

«Сценічна мова» не є єдиною навчальною дисципліною з мовної та мовленнєвої підготовки акторів театру, кіно і телебачення. Окрім неї, у деяких із ВНЗ України викладаються ще й супровідні дисципліни: «Основи сценічної мови» (Одеський національний університет імені І. Мечнікова), «Орфоепія української мови» (Львівський національний університет імені Івана Франка), «Сценічна мова та орфоепія», «Культура мовлення», «Художньо-виконавські тренінгові форми сценічного мовлення», «Техніка мовлення» (Київський національний університет театрального мистецтва імені І.К. Карпенка-Карого), існують окремі програми для групових та індивідуальних занять зі «Сценічної мови» (Запорізький національний університет, кафедра акторської майстерності), «Техніка екранного мовлення» (Київський національний університет культури і мистецтв) та інші. Кожна із зазначених дисциплін формує одну із граней мовної особистості актора.

В умовах інтенсифікації навчального процесу у ВНЗ України мистецького спрямування інтегративні процеси в змісті навчальних дисциплін таких як: акторська майстерність, вокал, українська мова, – набувають особливого значення. Хоч завдання цих дисциплін – формування конкурентоспроможного актора театру і кіно, їхні навчальні плани та програми складені без врахування міжпредметних зв'язків, які повинні забезпечувати комплексний підхід до формування професійних компетентностей актора театру, кіно і телебачення.

Комплексність викладання всіх аспектів сценічної мови та акторської майстерності має стати провідним принципом навчання. Комплексний метод виховання сценічної мови передбачає цілий спектр навчальних заходів, які забезпечують нерозривну єдність процесів дихання, мовно- і голосоутворення й зорієнтовані на творчий, дійовий характер опанування сценічною мовою, який може забезпечити мовний (комунікативний) тренінг, його співвідносність із загальними завданнями виховання актора. Наприклад, багато театральних шкіл, в I-ому та II-ому семестрах в роботі над етюдами в класі акторської майстерності, не використовують значні голосові та словесні навантаження, обмежуючись невеличкими фразами, окремими словами. В основному це безсловесні етюди. У деяких театральних школах України, навпаки, одразу навантажують студента і словесно і голосово (КНУТКиТ ім. І.К. Кар-

пенка-Карого), що призводить до неузгодженості з навчальними планами кафедри «Сценічної мови» та кафедри «Акторської майстерності». Подеколи, голосове навантаження першокурсника в класі акторської майстерності заважає викладачам сценічної мови виконувати свої професійні педагогічні обов'язки. У результаті виникає суперечність у часі і просторі, усунення якої передбачає появу певного цілісного підходу до розвитку мовної, особливо голосової особистості актора, інтеграції суміжних дисциплін акторської майстерності.

Створення ефективної моделі системної міжпредметної взаємодії і взаємопроникнення стане запорукою досягнення поставлених завдань. Така інтегрована програма дасть можливість педагогу зосередити свою увагу на пошуку власного стилю викладання, структурно-організаційних форм занять, вибору художнього матеріалу, залучення спеціалістів логопедів, дефектологів до проведення практичних занять з виправлення мовленнєвих вад. Результатом такої роботи над словом стане природність голосу, вимови, простота, цілковита достовірність та бездоганна дикція.

Різноманітність форм сучасного театру та розвиток драматургії покладає особливу відповідальність на молодих акторів, а також на педагогів, що готують їх до професійної діяльності. Адже багатство й різноманітність мовлення викладача – джерело збагачення мови студента. А майбутні актори можуть працювати і викладачами фахових дисциплін, то ж їм слід бездоганно володіти всіма формами усного мовлення: умінням імпровізувати, дискутувати, логічно і дохідливо вибудовувати свої публічні виступи.

Враховуючи невисокий рівень культури мовлення в реальному житті і на сцені, пропонуємо в інтегрованій експериментальній програмі навчання сценічної мови передбачити удосконалення не лише орфоепічних норм, а графічних, орфографічних, пунктуаційних, акцентуаційних, морфологічних, синтаксичних, лексичних, стилістичних.

Правда, за словами К. Ушинського, «будь-яка програма викладання, будь-яка методика виховання, якою б хорошою вона не була, не ставши переконанням вихователя, залишиться мертвою буквою. Вихователь ніколи не повинен бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не буде мати ніякої сили» [7, с. 28].

Висновки і пропозиції. На основі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що сучасна педагогічна методика роботи над сценічною мовою потребує удосконалення та оновлення із впровадженням найкращих досягнень світового досвіду в навчальний процес творчих закладів України, які виховують акторів, з метою здійснення більш якісного і продуктивного формування навичок професійного сценічного мовлення.

Перспективним напрямом подальшого наукового дослідження даної проблеми є вивчення та порівняльний аналіз методик найбільш відомих світових театральних шкіл з метою обґрунтування змісту педагогічної сутності і структури викладання предмету «Сценічна мова» для акторів театру і кіно і телебачення та створення на базі оновлених програм експериментальної методики викладання «Сценічної мови» у ВНЗ мистецького спрямування.

Список літератури:

1. Акторські школи Голлівуду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jak.magey.com.ua/.../aktorski-shkoli-gollivudu-chi-zrobljat-...
2. Гладішева А. Слово в театрі, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-20.pdf
3. Курбас Лесь. Філософія театру / Лесь Курбас; упоряд. М. Лабінський. – К.: Основи, 2001. – 917 с.
4. Стадніченко Т. Формування навичок сценічного мовлення у майбутніх акторів Вісник Запорізького національного університету № 1, 2010. Серія Педагогічні науки. С. 92–96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Ped-1.../092-96.pdf
5. Стандарт вищої освіти України. Галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 026 Сценічне мистецтво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/.../Osvita/standart/.../026-sczenichne-mistecztvo... – С. 4.
6. Станіславський К. С. Зібрання творів: У 9 т. М.: Мистецтво, 1988. Т. 1. Мое життя в мистецтві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: teatr-lib.ru/Library/Stanslavsky/My_life/ // Комент. І. Н. Соловйової. – 622 с.
7. Ушинський К.Д. // Собр. соч.: в 11 т.- М.; Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – Т. 2: Педагогические статьи 1857–1861 гг. – С. 28.
8. Актерское мастерство. Обучение за рубежом. Театральные вузы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hotcourses.ru>

Коленко А.В.

Киевский национальный университет театра, кино и телевидения
имени И.К. Карпенко-Карого

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «СЦЕНИЧЕСКАЯ РЕЧЬ» В ТВОРЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ И МИРА

Аннотация

В статье исследуются вопросы становления методики преподавания сценической речи в ВУЗ художественного направления, обобщены проблемы и начерчены пути повышения речевой компетентности будущих актеров театра, кино и телевидения. Обосновывается целесообразность создания эффективной модели системного взаимодействия и взаимопроникновения близких по содержанию дисциплин в процессе развития искусства речи.

Ключевые слова: сценическая речь, сценическая деятельность, ключевые компетентности актера, коммуникативные качества актера, интеграция учебного процесса.

Kolenko A.V.

Karpenko-Karyi National Theatre, Cinema and Television University of Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASICS OF TEACHING STAGE SPEECH IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION OF LIBERAL ARTS

Summary

The article regards methodological aspects of teaching stage speech in Ukrainian higher education institutions of Liberal Arts, tackles the matter of competence of a future stage artist, film actor or anchorperson, and provides insight into ways of its improving. The importance of introducing an efficient model of systematic subject overlaps is emphasized in the article, as well as interpenetration of the cognate subjects in the course of developing students' capacity for stage speaking.

Keywords: stage speech, stage acting, speech competence, major competences of an actor, communicative competence, subject integration.